

НАРАТИВНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Ідентичність особистості, як проблема достатньо широко було досліджено вітчизняними і зарубіжними дослідниками. Протягом понад століть багато видатних вчених вирішували співвідношення понять "ідентичність" і "Я-концепція", "самосвідомість", "самість", "self"; визначали ситуативність, сталість, або стабільність/динамічність різних видів ідентичності, довільність чи недовільність ідентичності. Вивчалися чинники, які детермінують формування та розвиток ідентичності протягом онтогенезу і психогенезу людини. У наукових працях широко представлені погляди на структуру ідентичності, взаємозв'язок її компонентів. Деякі дослідники ототожнюють поняття "ідентичність" і "ідентифікація", хоча між ними, на наш погляд, існує суттєва різниця: коли говорять про ідентичність, мають на увазі певний стан як відносно кінцевий результат самоототожнення. Ідентифікація ж є процесом, в якому завдяки соціально-психологічним механізмам людина досягає цього стану.

Уявлення про ідентичність традиційно розвивалися в межах досліджень самосвідомості, самостворення і як, один з аспектів проблеми Я-концепції, – образ Я (А.Алексєєва, Н.Антонова, Г.Брейкуелл, А. Ватерман, П. Гнатенко, С. Максименко, Дж. Мід, В. Москаленко, Е. Еріксон, Л. Орбан-Лембрик, В. Павленко, М. Пірен, В. Романова, В. Столін, Т. Титаренко, З. Фрейд, Ю. Хабермас, Н. Чепелева та ін.). Як соціально-психологічна реальність ідентичність представлена в працях У. Джеймса, Е. Дюркгейма, Ч. Кулі, Д. Марсія, С. Московичи, Х. Ремшгидт, Х. Теджфел, Дж. Тернер та ін.). У межах вивчення проблематики соціальних груп і процесів ідентифікації, розглядалися особливості етнічної, національної, гендерної, політичної ідентичності, а також ідентичності професійної (О.Бохолюк, М.Варбан, М.Кривоконь, Л. Шнейдер, Є. Чорний).

Метою нашого дослідження є: проаналізувати деякі теоретичні підходи до дослідження конструкту ідентичності, уточнити значення поняття "ідентичність особистості", конкретизувати основні ідеї нарративного підходу до вивчення ідентичності особистості.

Вивчення ідентичності особистості на науковому рівневі починається з праць професора Гарвардського університету У. Джеймса, який наприкінці XIX віку (1890 р., "Принципи психології") розробив концепцію осмислення особистістю своєї самототожності, своїх меж і місця у світі. За Джеймсом, людина думає про себе у двох площинах: в особистісному (I), де утворюється особистісна само тотожність; і в всіх інших (Me), де формується безліч соціальних Я індивіда. Ці дві площини – сторони одного цілісного утворення (self).

Проте в психології традиційно поняття "ідентичність" пов'язують з Е.Еріксоном. Ідентичність він визначив як "суб'єктивне натхненне відчуття тотожності і цілісності", як "...вітальний центр свідомості індивіда", при цьому підкреслюючи функціональну роль ідентичності як інтимного переживання неперервності свого існування. "Розвиток людини – пише Еріксон, – не починається і не закінчується ідентичністю. Сама ідентичність для зрілої людини стає відносною. Психосоціальна ідентичність необхідна як якір в швидкоплинному існуванні людини "тут і тепер" [11, с. 51].

Еріксон застосував поняття "ідентичність" для вивчення та пояснення багатьох соціальних явищ, для дослідження психологічних передумов культурно-історичних змін. Він наголошував на суспільному контексті становлення ідентичності, соціальній детермінованості потреби в усвідомленні самого себе.

У структурі індивідуальної ідентичності Еріксон розрізняє особисту ідентичність і Я-ідентичність. *Особиста ідентичність* відображає те, що залишається в людини постійним, пізнаним, незважаючи на її зміни та розвиток. *Я-ідентичність* – це більш глибинна сфера, яка відповідає за єдність, цілісність особистості. "Я" змінюється, але завжди залишаються його компоненти, які зберігають попередню якість. "Я" асимілює різні впливи, які змінюють його, однак серцевина (Я-ідентичність) залишається постійною [4].

Еріксон виділяє три форми ідентичності:

1. *Притисна* – це ті умови, які окрема людина не обирає і вони не піддаються її впливові (належність до раси, нації, соціальної, вікової групи, статі).

2. *Набута* – те, що досягнуто власними зусиллями індивіда, те, чим людина самостійно "оволоділа" (професійна самореалізація, вільно вибрані зв'язки і орієнтація).

3. *Запозичена* ідентичність відображає виконання людиною ролей, засвоєних у ході розвитку та в результаті збігу різних обставин. Часто ці ролі запозичені з якогось зразка і зумовлені очікуваннями довколишніх. Проте ідентичність не зводиться до вибраної ролі, хоча та чи інша роль сильно впливає на ідентифікацію, основні складові ідентичності (постійність та неперервність особистості) з неї не витікають.

Е. Гоффман, услід за Е. Еріксоном, виділяє такі три типи ідентичності.

1. *Соціальна ідентичність* – типізація особистості іншими людьми на основі атрибутів соціальної групи, до якої вона належить.

2. *Особиста ідентичність* – індивідуальні ознаки людини та унікальність комбінації фактів її життя.

3. *Я-ідентичність* – суб'єктивне відчуття індивідом своєї життєвої ситуації та її своєрідності [10].

Для кожної людини буде різною значущість тих чи інших аспектів ідентичності.

Г. Брейкуел підкреслює, що лише у взаємодії з соціальним світом людина активно засвоює поняття, за допомогою яких пізнає себе. Модель структури ідентичності, за Г. Брейкуел, включає наступні компоненти:

1. *Біологічний організм* – це серцевина ідентичності, усвідомлення своєї фізичної окремішності. Це найперший тип ідентичності в онтогенезі, однак з часом він стає менш важливим.

2. *Змістовий вимір* – це ті характеристики, якими індивід користується, щоб описати себе як унікальну особистість. Змістові характеристики відносяться як до соціальної ідентичності (виконувані ролі, належність до певної групи), так і до особистісної (цінності, мотиви, емоції, установки). Змістовий вимір розширюється в ході життя людини, тому актуальний

зміст ідентичності змінюється у відповідності зі змінами соціального контексту.

3. *Ціннісний вимір* – це оцінка елементів змістового виміру. Відповідно до соціальних норм і цінностей, вона може бути як позитивною, так і негативною. Оцінки також нестатичні, вони можуть змінюватись разом зі змінами соціальної ситуації.

4. *Час*. Виділяють два аспекти цього компонента: суб'єктивний час і біографічний час. У плані суб'єктивного часу протікає розвиток ідентичності. Змістовий та ціннісний параметри ідентичності визначають структурну організацію біографічного часу [5].

Більш ніж вікова робота над проблематикою ідентичності привела дослідників до виділення наступних аспектів змісту концепта "ідентичність". По-перше, переживання тотожності власної особистості: сталість особистості у часі; переживання найвищих моментів особистісного буття, що супроводжується відчуттям "це і є справжній Я". По-друге, цілісне індивідуально-особистісне самовизначення: усвідомлення своєї унікальності й одночасно несуперечлива ідентифікація; усвідомлення власних цілей, цінностей, ідеалів, які організують самовизначеність. І, по-третє, розвиток найвищого рівня особистісної саморегуляції: аутентичність, справжність поведінки, відповідність зовнішніх проявів особистості до її внутрішнього світу.

Таким чином, основні аспекти становлення ідентичності пов'язані з прагненням людини до особистісної сталості, цілісності, включеності у світ зі збереженням при цьому власної неповторності.

Аналіз наукових праць в області дослідження особистості, Я, ідентичності дозволяє виділити ряд теоретичних підходів, які складають історію формування даної проблематики:

- психоаналітичний напрям (З. Фрейд, Е. Еріксон, Дж. Марсія, А. Ватерман);
- символічний інтеракціонізм (Ч. Кулі, Дж. Мід, І. Гоффман, Г. Фогельсон, Л. Краппман, Ю. Хабермас);
- біхевіористський підхід (М. Шериф, С. Шериф);
- когнітивний підхід (Г. Теджфел, Дж. Тернер, Д. Абрамс, М. Хогг);
- діяльнісний підхід (В.С. Агеев);
- феноменологічна соціологія (М. Хайдеггер, Т. Парсонс, Г. Саллівен);
- конструкціоністський підхід (Ф. Барт, П. Бергер, Т. Лукман, К. Герген, Т.Г. Стефаненко) та ін.

Класифікацію основних підходів до вивчення конструкту ідентичності можна проводити в залежності від того, яке місце займає ця проблематика в загальній концептуальній системі: підходи, в яких поняття ідентичності ще не було центральним але вже мали певне місце в системі знання; підходи, в яких ідентичність є складовою одного із системних понять; інші засади класифікації – метод досліджень, який використовують автори, зокрема, експериментальна або описова традиція.

Наративний підхід виходить з припущення, що описова, або оповідальна форма – і усна, і письмова – складає фундаментальну психологічну, лінгвістичну, культурологічну і філософську основу спроб людини прийти до згоди з природою й умовами існування. За допомогою наративу ми організуємо свою пам'ять, наміри, життєві історії, ідеї нашої "самості" або "персональної ідентичності" [1].

На відміну від інших психологічних підходів, наративний підхід виходить з визначення особистості як самонаративу – саморозповіді. У центрі уваги цього напрямку знаходиться проблема "Я", Я-ідентичності, Я-концепції. Як зазначає Н.В.Чепелева, Я-концепція розглядається як наративна конфігурація, завдяки якій різні життєві події і епізоди структуруються в єдине ціле. Для підтримки і розвитку Я-ідентичності люди реконструюють історії власного життя, використовуючи сформовані в процесі засвоєння культури уміння розповідати іншим про події власного життя, а також сприймати історії інших, вибудовуючи на їх основі як уявлення про власне "Я", так і навчаючись розуміти інших, ефективніше взаємодіяти з іншими [8: 6-7].

Наратив (narrative – "сюжет", "розповідь") являє собою специфічний дискурс, текст, що послідовно розгортається в часі, просторі і взаємодії з іншими персонажами. Найголовніший наратив для кожної людини – це історія її життя. Саме завдяки їй вона не тільки моделює реальний світ, але і впливає на унікальність і неповторність власного буття.

Поняття тексту, наратива, дискурса є центральними у постмодерністській філософії, що базується на уявленнях про мову як основний засіб моделювання реальності, зокрема – реальності особистого досвіду людини. Сучасна західна філософія акцентує увагу на проблемі мовленнєвого характеру свідомості, а також діяльності людини як дискурсивної практики. "Світ як текст" – один з найбільш відомих тез постмодернізму [7]. Здатність людини описати себе і реальність у вигляді зв'язного оповідання, побудованого за законами жанрової організації художнього тексту, являє собою постмодерністського трактовку мовленнєвої свідомості (Р. Барт, Ж. Деррида, М. Фуко).

На рівні індивіда життя як єдиний і цілісний феномен розгортається й конститується за допомогою автобіографічного наративу, в якому життєві події упорядковуються послідовно у певному сюжеті. Репертуар сюжетів, які використовуються суб'єктами для організації подій власного життя в часовій послідовності, надають соціокультурні традиції. Будь-який особистий наратив конструюється відносно культурних наративів; завдяки ж саморозповіді ми конструємо себе як частину власного світу, конструємо власну унікальність у кожний момент часу.

Як зазначає М. Уайт, австралійський наративний психотерапевт, у дійсності життя людини складається з великої кількості подій, іноді занадто суперечливих, щоб за ними можливо було б скласти однозначний послідовний сюжет. Тому людина звертає увагу на ті події, які підтверджують вже сконструйовані домінуючі історії про неї [12].

Основне положення наративної психології і психотерапії – ідея про те, що життя і взаємовідносини людей формуються знаннями й історіями, які були створені спільнотами людей, і залучаються цими людьми для осмислення і опису їхнього досвіду; певними практиками "Я" і відносин, в яких способи життя пов'язуються з цими знаннями та історіями.

На думку М. Уайта, базові, загальноприйняті ідеї, які люди зазвичай сприймають як загальнолюдські цінності й невідмінні істини, в дійсності є домінуючими історіями нашої культури. Люди інтерналізують домінуючі наративи своєї культури і вірять в те, що вони містять істину про їхню ідентичність. Дитина легко погоджується з тим, що батьки й дорослі знають істину про те, хто вона, як розуміти її досвід і якою їй належить бути. Таким чином, вибір основних життєвих сюжетів відносять до раннього періоду життя людини.

Ідентичність – це те, чого людина досягає все своє життя. Прояви функціонування зрілої особистості – бути автором власної домінуючої історії, якій вона віддає перевагу, а не коли активно бере участь у втіленні в життя історій, які є

некорисними.

Наративний підхід розглядається в контексті уявлень про те, що ідентичність особистості знаходиться в постійній ситуації зміни, поновлення. Самонаративи людини – це, за визначенням Н.В. Писаренка, "те, чого людина досягає все своє життя, і її самоописи – це своєрідний індивідуальний сюжет, який охоплює ситуативні, але значущі фрагменти актуального "Я" [6: 604].

Спираючись на положення про наративізацію свідомості, досвіду особистості, людина здатна побудувати новий "сюжет", нову життєву "історію", життєву концепцію. Завдяки наративному модусу розуміння себе людина приходить до більш цілісного і позитивного, оптимистичного сприйняття свого життя і самого себе [9].

Тож, народження історії – це засіб упорядкувати своє життя, і те, як саме історія вибудована, які саме аспекти індивідуального досвіду містить, впливає на те, як ми себе відчуваємо, про що думаємо і як діємо.

На наш погляд, вибудовування більш продуктивної життєвої "історії", позбавленої внутрішніх протиріч і конфліктів, неминуче призводить до позитивної трансформації ідентичності особистості.

Відтак, не можна не погодитися з думкою О. Джужа, де висловлюється тезу про створення особливого роду наративної ідентичності – текстового модусу існування ідентичності особистості, де саморозуміння (створювана і утверджувана его-ідентичність) і самопред'явлення (створювана і утверджувана соціальна ідентичність) відбудовуються одночасно, утворюючи єдиний конструкт. Його цілісність відповідає концептуальній цілісності суб'єктивної реальності індивіда. Як зазначає О. Джужа, наративна ідентичність виконує наступні функції:

1. Подаючи особистий наратив, суб'єкт конструює в його просторі особливу наративну ідентичність особистості, що слугує моделлю для вивчення її системи.

2. У процесі нарації психічна реальність суб'єкта і реальність тексту стають тотожними.

3. Наративна ідентичність конструюється як феномен буття особистості, невіддільний від життєвого процесу.

4. У наративній ідентичності репрезентовано найзначиміші для особистості ідентичності у повноті їх взаємозв'язків і відносин, що мають якісну визначеність.

5. Особистий наратив, вписаний у наратив етносу й культури, дозволяє виявити етнічні й культурні детермінанти наративної ідентичності [2: 50].

Ідентичність народжується і діє вже зануреною в особисту історію. Відповідно, наша історія, сама по собі, певним чином організує досвід кожного з нас.

За Уїлером, досвід завжди має місце усередині інтерпретованого контексту, тобто всередині історії [7].

Отже, висновок: ідентичність особистості виявляється й трансформується в процесі розповіді про себе, коли починає дивитись на себе у відповідності із власним сюжетом. Відтак, згідно з наративним підходом "Я" виступає і як учасник, і як автор своєї життєвої історії; наративний підхід прояснює і загальну тенденцію становлення людини як суб'єкта власного життя: це поступове зростання усвідомлення свого місця і призначення у світі, організація і переосмислення своєї активності і значущості власних життєвих подій у відповідності з розумінням теперішнього, належного і можливого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брокмейер Й., Харре Р. Нарратив: Проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / Й. Брокмейер, Р. Харре // Вопросы философии. – 2000. – №3 – С. 29-42.
2. Джужа О. Особистий наратив як модель вивчення етнокультурних особливостей ідентичності / О. Джужа // Соціальна психологія. – 2004. – № 4 (6). – С. 49-60.
3. Ильин И.П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа / И.П. Ильин. – М.: Интрада, 1998. – 256 с.
4. Ремитидт Х. Подростковый и юношеский возраст: проблемы становления личности / Х. Ремитидт. – М.: Мир, 1994.
5. Павленко В.Н. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии / В.Н. Павленко // Вопросы психологии. – №1. – 2000. – С. 135-141.
6. Писаренко Н.В. Проблемы эмпирического исследования идентичности личности / Н.В. Писаренко / Электронный ресурс: режим доступа: // <http://www.hpsy.ru/link>.
7. Уилер Гордон. Гештальттерапия постмодерна: за пределами индивидуализма / Гордон. Уилер. – М.: Смысл: ЧеРо, 2005. – 488 с.
8. Чепелева Н.В. Идентичность личности в контексте психологической герменевтики / Н.В. Чепелева // Актуальні проблеми психології. – Том 2. – Психологічна герменевтика. – Вип. 4. – К., 2006.
9. Чепелева Н.В. Нарратив как средство интерпретации личного опыта / Н.В. Чепелева // зб.: наукові студії із соціальної та політичної психології. – К., 2006. – Вип. 13 (116).
10. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: структура, генезис и условия становления: автореферат диссерт. на соиск. уч. степ. докт. псих. наук / Л.Б. Шнейдер. – М.: МГУ, 2001.
11. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: Э. Эриксон / [пер. с англ., общ ред. и предисл. А.В. Толстых]. – М.: Издат. группа "Прогресс", 1996. – 344 с.
12. White M. & Epston D. Narrative Means to Therapeutic Ends. — New York: W.W.Norton, 1990.

Подано до редакції 22.07.09

РЕЗЮМЕ

У статті аналізуються деякі теоретичні підходи, що склали історію формування проблематики ідентичності. Наводяться основні форми і види ідентичності, структура ідентичності. До розгляду пропонується наративний підхід

щодо вивчення ідентичності особистості. Розкриваються основні положення нарративної психології і психотерапії, і в цьому контексті наводяться основні принципи трансформації ідентичності особистості.

Ключові слова: ідентичність особистості, особистісна ідентичність, Я-ідентичність, соціальна ідентичність, нарратив, життєва історія, моделювання реальності, мовленнєвий характер свідомості, індивідуальний сюжет, нарративна ідентичність.

Р.А. Мороз

НАРАТИВНЫЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ ИДЕНТИЧНОСТИ ЛИЧНОСТИ

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется ряд теоретических подходов, составивших историю формирования проблематики идентичности. Приводятся основные формы и виды идентичности, структура идентичности. Предлагается к рассмотрению нарративный подход к изучению идентичности личности. Раскрываются основные положения нарративной психологии и психотерапии, и в этом контексте приводятся основные принципы трансформации идентичности личности.

Ключевые слова: идентичность личности, личностная идентичность, Я-идентичность, социальная идентичность, нарратив, жизненная история, моделирование реальности, речевой характер сознания, индивидуальный сюжет, нарративная идентичность.

R. A. Moroz

THE NARRATIVE APPROACH TO STUDYING PERSONAL IDENTITY

SUMMARY

The article analyzes some theoretical approaches making up the history of forming the problem of identity. It describes some basic forms and types of identity and its structure; considers the narrative approach to studying personal identity. The author dwells upon conceptual issues of narrative psychology and psychotherapy, and in this context presents some basic principles of transformation of personal identity.

Keywords: identity of personality, personal identity, I-identity, social identity, narrative, vital history, patterning of reality, speech nature of consciousness, individual plot, narrative identity.
